

УДК: 368(075.8)+351.84

НІКІТЧИНА О. В.

м. Житомир

НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН

Анотація. У статті висвітлено основні особливості розвитку недержавних пенсійних фондів, обґрунтовано шляхи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, компанія з управління активами.

Аннотация. В статье отражены основные особенности развития негосударственных пенсионных фондов, обоснованно пути развития негосударственного пенсионного обеспечения в Украине.

Ключевые слова: негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственные пенсионные фонды, компания по управлению активами.

Abstract. The basic features of development of non-state pension fund are reflected in the article, the ways of development of the non-state pension system in Ukraine are grounded.

Key words: the non-state pension system, non-state pension fund, company, is on the management of assets.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні в Україні система пенсійного забезпечення знаходиться в стадії трансформації. Діюча пенсійна система в період переходу до ринкової економіки виявила неспроможність забезпечити достатні виплати пенсіонерам. Побудова пенсійної системи, яка

відповідає вимогам ринкової економіки є одним з найбільш важливих завдань, яке необхідно вирішити в соціальній сфері країни.

На функціонування пенсійної системи впливає ряд факторів, за допомогою яких формуються не лише напрями соціальної політики, а й економічна

стабільність країни. Сьогодні постає питання удосконалення чинної системи соціального захисту та розвиток не лише загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, з метою створення стійкої фінансової бази для забезпечення людини у старості, а й формування міцної пенсійної системи в цілому. Процес старіння населення та зростання частки осіб пенсійного віку посилює соціальне та фінансове навантаження на працююче населення країни і стало причиною підвищеної уваги сучасного суспільства до розвитку системи недержавних пенсійних фондів. Саме тому визначення особливостей розвитку ринку фінансових послуг недержавних пенсійних фондів в Україні виступає надзвичайно важливим напрямом досліджень на сучасному етапі. Рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення є показником економічного та соціального рівня життя населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання створення і діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні залишається також актуальним і на науковому рівні. Воно досліджувалося у публікаціях Сивак С., Бахмач А., Вітка Ю., Стичинського Б., Васильченко О., Кравченко Н., Сташків Б., Синчук С., Болотіна Н. Проте більшість із вказаних вчених ґрунтували свої роботи на положеннях цивільного законодавства, а не на нормах права соціального забезпечення. Це зумовлено тим, що серед науковців немає одностайності щодо галузевої належності недержавного пенсійного забезпечення.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення теоретичних основ та практичних аспектів функціонування недержавних пенсійних фондів, наукове обґрунтування ролі недержавних пенсійних фондів на фінансовому ринку, виявлення особливостей його функціонування та розробка рекомендацій щодо шляхів покращення їх подальшого розвитку.

Вклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Побудова ефективно функціонуючих недержавних пенсійних фондів в Україні означає створення нового потужного механізму пенсійного забезпечення. Значущість таких фондів визначається їх спроможністю бути суттєвим джерелом підтримки соціальних стандартів та одночасно акумулятором внутрішніх інвестиційних ресурсів для прискореного розвитку національної економіки.

У сучасних умовах, коли запроваджуються економічні системи, які ґрунтуються на ринкових принципах та керуються приватним сектором, звичайні розподільчі пенсійні системи, які знаходяться в державному управлінні, потребують реформування. Саме тому поряд із системою загальнообов'язкового виділяють недержавне пенсійне страхування. Система недержавного пенсійного страхування – це складова частина системи накопичувального пенсійного

забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Відповідно до чинного законодавства недержавне пенсійне страхування (третій рівень) здійснюється:

а) недержавними пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

б) страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

в) банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб [2].

Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, призначена для накопичення коштів на додаткову недержавну пенсію та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду [2]. Система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [3]. Для забезпечення ефективної діяльності недержавні пенсійні фонди користуються послугами адміністратора, компанії з управління активами, банку-зберігача та аудитора. Їх взаємодію можна розглянути в одному з підходів функціонування недержавних пенсійних фондів, який зображено на рис. 1 [4].

Всі суб'єкти, зазначені на рис. 1, мають певні завдання, виконуючи які вони забезпечують ефективне функціонування недержавних пенсійних фондів. Органом управління недержавного пенсійного фонду є рада фонду, яка контролює поточну діяльність недержавного пенсійного фонду і вирішує основні питання його роботи (зокрема, затверджує інвестиційну декларацію фонду).

Недержавний пенсійний фонд для виконання своїх функцій використовує послуги інших юридичних осіб – адміністратора, компанії з управління активами і банка-зберігача. Рада фонду вибирає такі компанії, укладає з ними договори про обслуговування фонду і контролює їх роботу.

Вкладники перераховують пенсійні внески на рахунок недержавного пенсійного фонду, відкритий у банку-зберігачі. Адміністратор недержавного пенсійного фонду обліковує інформацію про суми внесків та інвестиційного доходу на індивідуальних пенсійних

рахунках учасників. Компанія з управління активами примножує кошти, що надходять, шляхом їх інвестування в акції, облигації та інші інвестиційні продукти. Але, компанія з управління активами не має прямого доступу до пенсійних коштів. Усі операції з пенсійними коштами здійснюються через банк-зберігач, який після перевірки відповідності вимогам з інвестування перераховує гроші на придбання різних фінансових інструментів.

Така структура недержавних пенсійних фондів була передбачена з метою недопущення втрати пенсійних накопичень і забезпечення "прозорості" діяльності фондів. Недержавний пенсійний фонд юридично відокремлений від засновників, роботодавців-вкладників і компаній, які надають послуги. Тому, навіть у разі банкрутства або ліквідації будь-якої з цих компаній, в тому числі й зберігача, пенсійні кошти не будуть втрачені.

Діяльність у системі недержавного пенсійного забезпечення контролюється Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку і Національним банком України. Крім того, учасники фонду можуть самі контролювати ефективність роботи недержавного пенсійного фонду, отримуючи інформацію про стан своїх накопичень (в тому числі і про інвестиційний дохід), і у разі незадовільної роботи фонду переводити свої кошти до іншого недержавного пенсійного фонду [5].

В Україні недержавні пенсійні фонди функціонують у трьох формах: корпоративні, професійні та відкриті. Корпоративний фонд створюється одним або кількома юридичними особами-роботодавцями, до яких можуть приєднуватись інші роботодавці-платники.

Роботодавець-платник не є засновником корпоративного пенсійного фонду, але користується багатьма правами і обов'язками по відношенню до обслуговування своїх працівників у такому НПФ. Такий роботодавець має укласти договір про участь у корпоративному пенсійному фонді з радою цього фонду.

Юридична особа, діяльність якої фінансується за рахунок державного бюджету України або місцевих бюджетів, має право бути засновником корпоративного пенсійного фонду або здійснювати пенсійні внески до вже створених пенсійних фондів лише у випадках, коли створення таких фондів або здійснення пенсійних внесків передбачено законами України або рішеннями відповідних місцевих рад.

Засновниками корпоративного пенсійного фонду можуть бути роботодавці – юридичні особи, якщо вони здійснюють свою діяльність беззбитково не менше ніж впродовж одного фінансового року.

Учасниками корпоративного НПФ можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають, або перебували у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями-платниками цього фонду.

Професійний фонд може бути заснований об'єднанням юридичних осіб-роботодавців, об'єднанням фізичних осіб, включаючи професійні спілки, або фізичними особами, пов'язаними за родом їх професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності, визначеної у статуті НПФ.

Відкритий фонд створюється однією або кількома юридичними особами і є доступним для будь-яких юридичних та фізичних осіб як вкладників фонду. Відкритий недержавний пенсійний фонд є прийнятним для всіх. Головне, що відрізняє відкритий фонд від інших, це можливість:

- більшої гнучкості щодо розміру пенсійних внесків;
- участі в недержавному пенсійному забезпеченні лише частини колективу роботодавця на відміну від корпоративного фонду, де роботодавець зобов'язаний робити перерахування коштів на користь усіх без винятку своїх працівників;
- участі будь-яких фізичних осіб як вкладників на свою користь або на користь своїх найближчих родичів;
- залишитися учасником фонду після припинення трудових відносин з роботодавцем [1].

Основні відмінності між відкритим, корпоративним і професійним НПФ узагальнено в табл. 1.

Недержавна пенсійна система відіграє надзвичайно важливу роль у пенсійному забезпеченні населен-

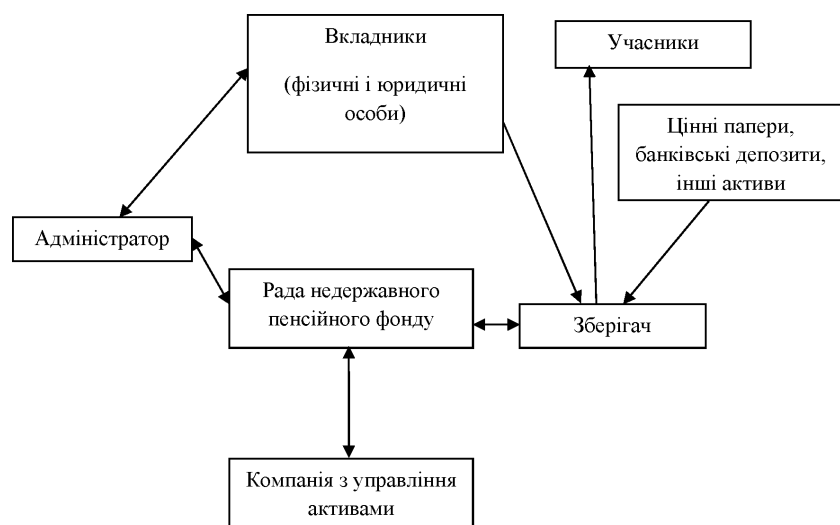

Рис. 1. Схема функціонування недержавних пенсійних фондів

ня. Вона є безпечним, а у більшості випадків і пільговим засобом забезпечення гідного рівня життя після виходу на пенсію.

Активи НПФ формуються за рахунок пенсійних внесків та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків. Операції з пенсійними активами здійсню-

ються згідно з інвестиційною декларацією пенсійного фонду та укладеним договором про управління активами. Напрями використання активів недержавного пенсійного фонду представлено на рис. 2.

Управління активами – вид діяльності професійних учасників фондового ринку. Його мета – збере-

Таблиця 1.

Відмінності між видами недержавного пенсійного фонду

Недержавний пенсійний фонд	Засновники	Учасники
Відкритий	Одна чи кілька юридичних осіб, які можуть бути засновником одного чи кількох відкритих НПФ. Не може бути засновником відкритих НПФ юридична особа, діяльність якої фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів.	Фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства) незалежно від характеру і місця роботи.
Корпоративний	Юридична особа – працедавець або кілька юридичних осіб – працедавців, до яких можуть приєднуватися інші працедавці-платники. При цьому юридична особа може бути одночасно засновником не більше як одного корпоративного НПФ.	Виключно фізичні особи, які перебувають чи перебували у трудових відносинах із працедавцями-засновниками і працедавцями-платниками цього фонду.
Професійний	Об’єднання юридичних осіб – працедавців, які можуть бути одночасно засновником не більше одного корпоративного НПФ. Об’єднання фізичних осіб, включаючи професійні союзи (об’єднання профспілок). Фізичні особи, пов’язані родом їхньої професійної діяльності (занять).	Виключно фізичні особи, пов’язані родом їхньої професійної діяльності (занять), визначеної у статутному фонді НПФ.

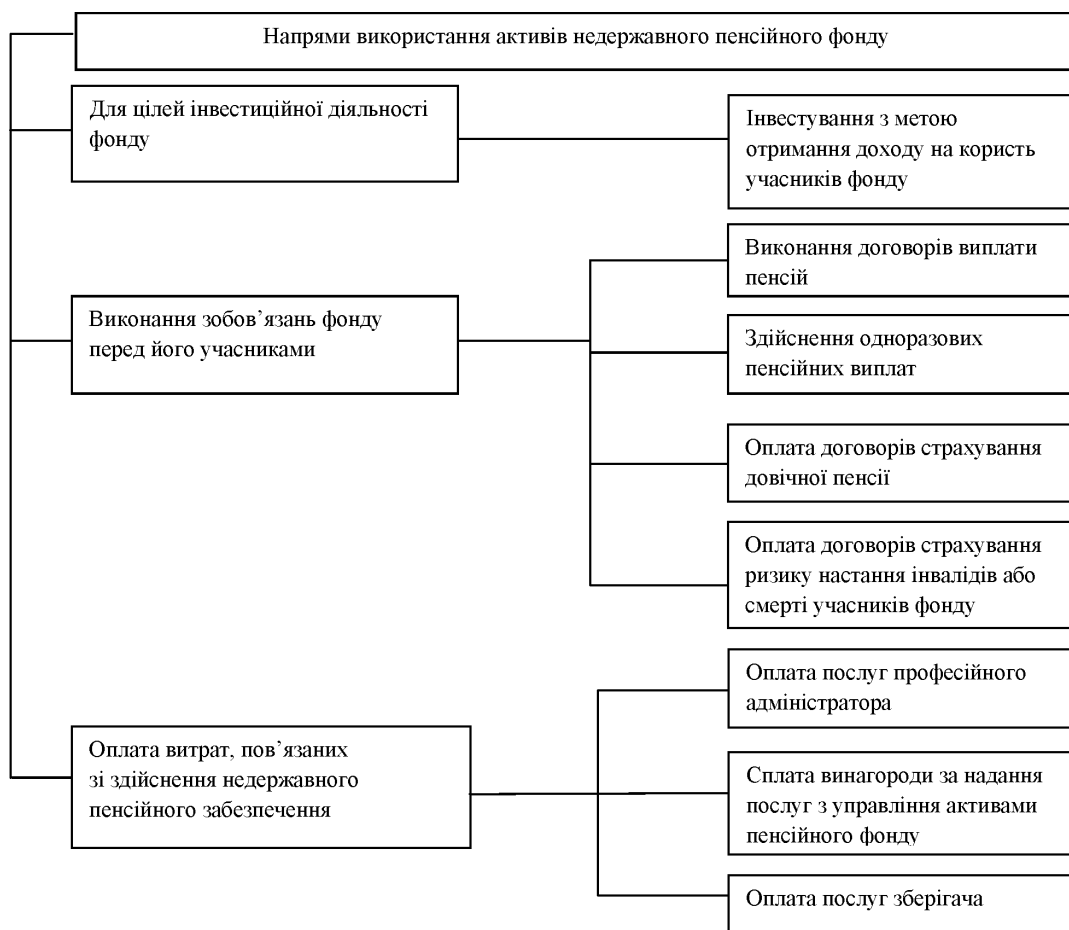

Рис. 2. Напрями використання активів недержавного пенсійного фонду

ження і примноження активів недержавних пенсійних фондів [6]. Інакше кажучи, управління активами – це інвестування активів НПФ у різноманітні інвестиційні інструменти: акції, облігації, нерухомість, депозити, золото тощо, з метою отримання інвестиційного доходу, що розподіляється між усіма учасниками та обліковується на рахунку кожного учасника фонду.

Активами НПФ управляє компанія з управління активами (КУА) – це господарське товариство, яке здійснює професійну діяльність з управління активами НПФ та інститутів спільного інвестування на

підставі ліцензії, що видається Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Це єдиний вид діяльності, який має право здійснювати КУА. Його можна розділити на кілька сегментів: управління публічними фондами; управління клієнтськими фондами; управління недержавними пенсійними фондами. Структура активів НПФ в управлінні КУА у розрізі видів фондів зображена на рис. 3–5.

Український ринок управління активами почав свій розвиток у 2001 році з прийняттям Закону України "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)". За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ), на 30.12.2014 року в Україні діяло 346 КУА, а в 2010 році – 409 КУА, відхилення складало – 63. Динаміку кількості КУА за 2010-2014 роки показано на рис. 6.

Щодо вимог до договору про управління активами пенсійного фонду то, рада пенсійного фонду має право укладати договір про управління активами НПФ з особою, яка отримала ліцензію на провадження діяльності з управління активами. Істотними умовами договору про управління активами пенсійного фонду є повна назва та місцезнаходження (юридична адреса) органів управління договірних сторін, вид пенсійного фонду (відкритий, корпоративний чи професійний), предмет договору, права і обов'язки сторін, порядок подання звітності та інформації, термін дії договору, розмір винагороди за надання послуг з управління активами, порядок зміни умов договору, умови дострокового розірвання договору. Також, рада фонду може замінити компанію, що провадить діяльність з управління активами Пенсійного фонду, з обов'язковим повідомленням про це Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку із зазначенням причин такої заміни протягом одного робочого дня з дати прийняття цього рішення [7].

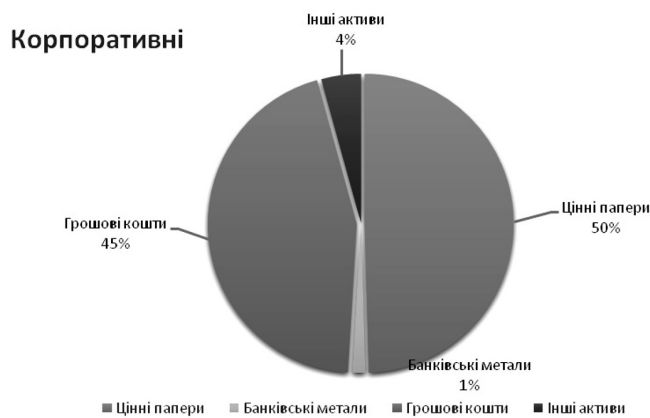
Компанія, яка провадить діяльність з управління пенсійними активами, зобов'язана:

- здійснювати операції щодо управління активами відповідно до інвестиційної декларації пенсійного фонду та укладеного договору про управління активами;
- подавати щороку раді фонду пропозиції щодо внесення змін до інвестиційної декларації фонду;
- надавати звітність.

КУА завжди отримує грошову винагороду за управління активами. Граничні розміри такої винагороди встановлюються Державною комісією з цінних паперів та фондового

Рис. 3. Структура активів НПФ у розрізі відкритих фондів станом на 31.12.2014 р.

Рис. 4. Структура активів НПФ у розрізі корпоративних фондів станом на 31.12.2014 р.

Рис. 5. Структура активів НПФ у розрізі професійних фондів станом на 31.12.2014 р.

ринку за погодженням з Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України. КУА також несе відповідальність перед НПФ за виконання своїх зобов'язань і збитки, завдані пенсійному фонду внаслідок порушення цією особою законодавства, положень інвестиційної декларації пенсійного фонду або договору про управління активами пенсійного фонду, всім майном, що належить їй на праві власності.

Станом на 31.12.2014 р. загальна кількість учасників НПФ становила 833,7 тис. осіб (станом на 31.12.2013 р. – 840,6 тис. осіб).

Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30.06.2014 р. було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений термін) 71,0 тисячі

учасників, тобто 8,5% від загальної кількості учасників отримали пенсійні виплати. Середній розмір пенсійної виплати, станом на 31.12.2014 р., на одного учасника НПФ, який отримує пенсійні виплати становить 4,8 тис. грн. (станом на 31.12.2013 р. – 4,4 тис. грн.) [8].

На рисунку 8 відображено основну частину учасників НПФ. Їх становлять особи віком від 25 до 50 років, а саме 63,9%, та особи вікової групи від 50 до 60 років, що становлять 25,4%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становить 6,6%, вікової групи до 25 років – 4,2%.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямі. Таким чином, збільшення обсягів укладених контрактів, відповідно і кількості учасників,

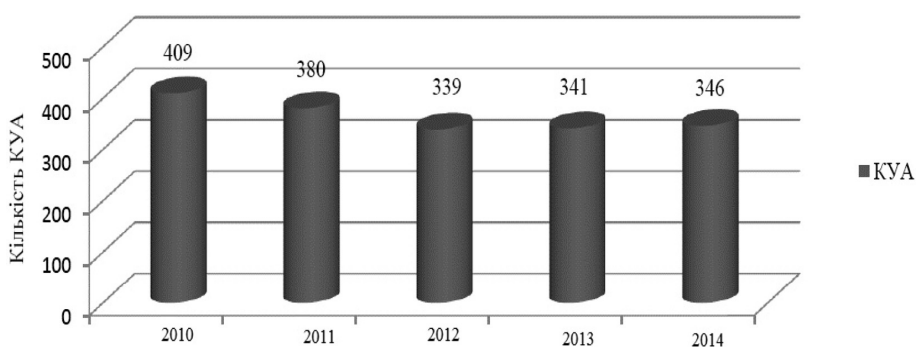

Рис. 6. Динаміка кількості КУА за 2010–2014 роки в Україні

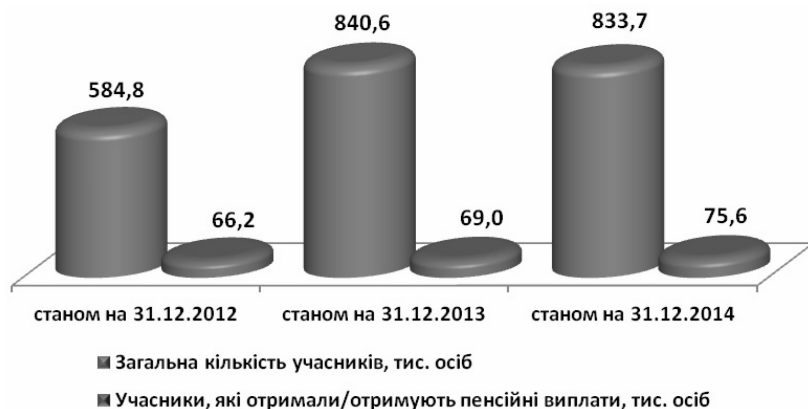

Рис. 7. Динаміка кількості учасників недержавних пенсійних фондів

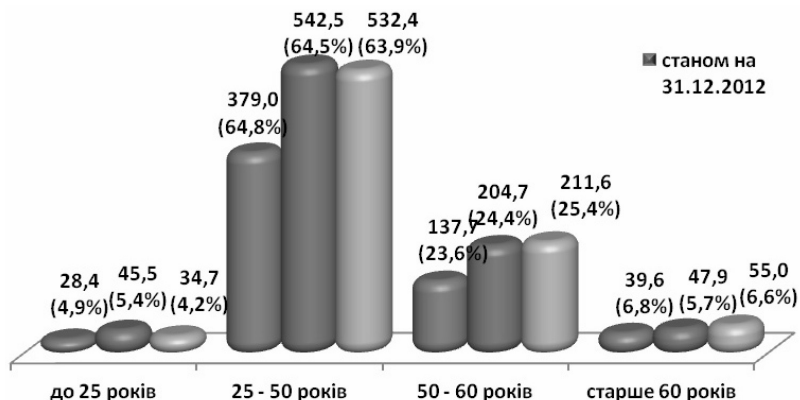

Рис. 8. Кількість учасників НПФ за віковими групами (тис. осіб)

спричиняє збільшення кількості внесків у недержавні пенсійні фонди та підвищує доходи недержавних пенсійних фондів, які потім трансформуються у позиковий або інвестиційний капітал.

Виходячи з викладеного матеріалу, можна дійти таких висновків та узагальнень: по-перше, недержавна пенсійна система відіграє надзвичайно важливу роль у пенсійному забезпеченні населення, вона є засобом гарантування гідного рівня життя після виходу на пенсію; по-друге, кошти НПФ є джерелом довготермінових інвестицій, необхідних для економічного розвитку країни; по-третє, активи НПФ знаходяться в надійних компаніях з управління активами. Система добровільного недержавного пенсійного забезпечення є важливим моментом у загальному компенсаційному пакеті соціального забезпечення працівника поряд із заробітною платою, преміями, бонусами за період праці, медичним страхуванням тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова правління Національного банку України від 15.12.2004 № 637 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Бачинська О. В. Роль недержавних пенсійних фондів у системі пенсійного забезпечення / О. В. Бачинська, О. М. Кравчук // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. – 2010. – № 2. – С. 177-180.
4. Говорушко Т. А. Страхіві послуги: навчальний посібник / Т. А. Говорушко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 376 с.
5. Кондрат І. Ю. Особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / І. Ю. Кондрат, М. Б. Юринець // Наук. вісн. Нац. лісотех. ун-т України: Економіка, планування і управління галузі. – 2009. – № 19. – С. 25-29.
6. Ленчик Я. В. Шляхи розвитку державного пенсійного забезпечення в Україні / Я. В. Ленчик // Вісник Дніпропетровського університету: економіка. – 2010. – № 4. – С. 73-77.
7. Марченко Н. А. Особливості становлення та розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Н. А. Марченко, В. В. Строга // Молодий вчений. – 2014. – № 4. – С. 83-86.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nfp.gov.ua>.